

## BĒRNU AUDZINĀŠANAS GRŪTĪBU TENDENCES ĢIMENĒ UN PIRMSSKOLĀ

### *Trends of Child's Upbringing Difficulties in Family and Pre-school*

**Alīda Samuseviča**

**Blāzma Vikmane**

Liepājas Universitāte, Latvija

**Abstract.** Based on findings of pre-school pedagogical and psychological theories on the importance of individualizing the socialization process in childhood, the authors of the paper detect the current typical difficulties of parents to nurture their children in family and the brightest children's undesirable behaviors in pre-school educational institutions. For children within the pre-school age group the nurturing effect from parents and the pedagogical values are particularly important. All the nuances of the family life and the system of mutual relationships create the specifics of child's individual socialization process. Authors of the paper emphasize and update the topicality of the democratic upbringing style in the family, characterize pedagogical reflection of pre-school teachers on contradictory trends of upbringing experiences of parents and the necessity to develop the pedagogical competence.

**Keywords:** child, parents, pedagogical competence, socialization, upbringing.

### **Ievads**

#### ***Introduction***

Mūsdienās, lai jaunie vecāki spētu pilnvērtīgi nodrošināt bērna socializāciju un konstruktīvi risināt audzināšanas procesa problēmas, ir nepieciešama atbilstoša pedagoģiskā kompetence. Tas nozīmē, ka jaunajiem vecākiem ir jābūt zinošiem bērna attīstības un audzināšanas pamatjautājumos, viņiem jāspēj orientēties nemitīgajās un svarīgajās pārmaiņās, kas katrā vecumposmā noris bērna attīstībā.

Bērna darbība kopā ar pieaugušajiem, viņa saskarsme un tuvība ar ģimenes locekļiem pirmsskolas vecumposmā ir nozīmīgākie viņa psihiskās un emocionālās attīstības nosacījumi, bērna emocionālās inteliģences veidošanās pamatfaktori. Tieši vecāku izpratne par bērna pirmajiem patstāvības mēģinājumiem un spēja tos saskatīt un produktīvi veicināt ir veselīgs pamats veiksmīgas socializācijas ģimenē nodrošināšanā, bērna personības īpašību un pašapziņas veidošanās procesā. Svarīgi ir pamanīt un ievērot bērna patstāvības un pašapziņas attīstības vissmalkākās nianšes un izpausmes, lai vecāki spētu

savlaicīgi novērst grūtību rašanos audzināšanā un spētu mērķtiecīgi kontrolēt vai vadīt socializācijas procesu arī ārpus ģimenes robežām. Vecākiem būtu jāzina, ka tieši pirmsskolas vecumā pieaug bērna nepieciešamība pēc ārējās pasaules iepazīšanas un palielinās jaunatklāsme, paplašinās bērna tieksme pēc patstāvīgas darbības, dzimst vairāk izziņas jautājumu un izpētes darbību, notiek pāreja no uzskatāmi tēlainās domāšanas uz abstrakti loģisko domāšanu, ievērojami bagātinās viņa sociālā pieredze un veidojas emocionāli vērtējoša attieksme pret pasauli. Visās šajās dzīves situācijās īpaši aktuāla un nozīmīga kļūst bērna vecāku un citu nozīmīgo pieaugušo attieksme, vērtības un konkrētās darbības kā uzskatāms un bērnam viegli uztverams un atdarināšanas cienīgs uzvedības paraugs. Tikai visas ģimenes dzīves nianšes un savstarpējo attiecību sistēma kopumā veido bērna individuālās socializācijas procesa specifiku.

Pētījumā īstenotā pedagoģisko problēmu, bērna reālo socializācijas grūtību izpausmju, salīdzinošā analīze ģimenē un pirmsskolas izglītības iestādē rosina mērķtiecīgāk iedziļināties mūsdienu sociālajā kontekstā dominējošās audzinošās mijiedarbības faktoru pazīmes un to iedarbīguma pretrunīgumā, kas bieži vien apliecina vecāku gan neapzināto, gan apzināto audzināšanas nekompetenci. Situāciju analīze izkristalizē vecāku vēlmi un motivāciju audzināšanas smaguma centru pārvietot no personīgās atbildības uz pirmsskolas pedagogu profesionalitāti un institucionālajām iespējām. Tādējādi lielā mērā tiek atslogota vecāku loma un pienākumi, kā arī, pašiem neapzinoties, tiek paaugstināts daudzveidīgo ietekmju risks bērna audzināšanā, radot pretrunīgas un bērna attīstību ierobežojošas situācijas.

**Publikācijas mērķis:** pamatojoties uz pirmsskolas pedagoģijas un psiholoģijas teoriju atziņām par socializācijas procesa individualizācijas nozīmīgumu bērībā, konstatēt praksē dominējošās mūsdienu vecāku grūtības bērnu audzināšanā, raksturojot vecāku pedagoģiskās kompetences būtību un to raksturojošās pazīmes.

**Pētījuma metodes:** pētījuma metodoloģija balstās kvalitatīvās pētniecības tradīcijās. Kvalitatīvais pētījums aplūko objektu (bērnu socializāciju) tā dabiskajā vidē, interpretācijā, balstoties uz jēgu, ko tam piešķir cilvēki. Vārds kvalitāte uzsver procesu un nozīmju pētīšanu, kas netiek mērīta kvantitatīvi (Reņģe & Austers, 2004; Silverman, 2006). Kvalitatīvās metodes ļauj atklāt līdzekļus un nosacījumus personības spēju, iespēju, potenciāla attīstībai un to izmantošanai kā sev, tā citu cilvēku labā (Špona & Čehlova 2004). Pētījumā izmantota interpretatīvi fenomenoloģiskās analīzes metode (Smith, Flower, & Larkin, 2009), lai izstrādātu teorētisko pamatojumu bērnu audzināšanas un socializācijas problēmu apzināšanai ģimenē.

Bērna audzināšanas un socializācijas situāciju analīze tiek īstenota, pamatojoties uz Vilema Duāza (Doise, 1986) raksturotajiem sociālpsiholoģisko pētījumu četriem analīzes līmeņiem, akcentējot otro analīzes līmeni – gadījuma

(uzvedības izpausmes) norises interindividuālo un situatīvo līmeni, aplūkojot indivīda mijiedarbību konkrētā situācijā, dažādas pozīcijas, kuras indivīds ieņem ārpus šīs situācijas netiek ņemtas vērā. Prioritārs ir kvalitatīvais pētījums, kas tiek balstīts uz pedagogu interviju izteikumu (Creswell, 2003) analīzi, lai iegūtu neieciešamo informāciju problēmas atklāšanai. Autoru īstenotais pētījums ir kvalitatīvs, jo uzmanība galvenokārt vērsta uz respondentu (pirmsskolas pedagogu) izpratni un argumentāciju, nevis uzskatu un viedokļu statistisko biežumu. Iegūtie dati atspoguļo bērnu audzināšanas grūtību tendences socializācijas procesā, kas ir labs pamats turpmākajiem pētījumiem.

Pētījumā izvēlēta interpretatīvā pētniecības paradigma, kas atbilst humānpedagoģijas un holisma principiem, jo akcentē katra pētījumā iesaistītā indivīda vajadzības un iespējas, vienlaikus paaugstinot vecāku un pedagogu līdzdalības un atbildības par bērna socializācijas procesa rezultātiem aspektus. Interpretatīvās teorijas akcentē pedagoģiskā konteksta nozīmi indivīda (vecāku, bērnu, pedagogu) sociālās rīcības un tās nozīmes skaidrojumus (Kļave, 2007), tajās ir aktualizētas daudzveidīgas kvalitatīva pētījuma pieejas – etnogrāfiskais novērojums, intervija (atvērtie jautājumi), ekspertu (pirmsskolas pedagogu) atbildes.

Pētījumā ir analizēti un interpretēti 42 empīriskās pieredzes gadījumi, kas atspoguļo dažādas bērnu īpašības un uzvedības izpausmes, kas apliecina audzināšanas grūtības ģimenē. Pētījuma dati iegūti, intervējot 42 ekspertus pirmsskolas vecuma bērnu socializācijas jautājumos - praktizējošos pirmsskolas pedagogus.

### **Teorētiskās nostādnes** *Theoretical background*

Ģimenes ietekme uz bērnu ir fundamentāla. Tieši ģimenē bērns iegūst pirmo sociālo pieredzi, iemācās dzīvot starp cilvēkiem. Ģimenes audzinošā gaisotne ir tas pamats, kas socializāciju ģimenē padara iedarbīgu un paliekošu – bērna pirmo dzīves gadu ārējā pasaule nosaka viņa iekšējo pasauli turpmāk. Neizprotot savu bērnu vajadzības, vecāki nespēj pietiekami viņus atbalstīt ceļā uz pozitīvās audzināšanas mērķa sasniegšanu: izveidot stipras gribas, pašpārliecinātus, bet atsaucīgus un iejūtīgus bērnus: *“Šie stipras gribas bērni neļaujas vienaudžu spiedienam, viņi neizjūt vajadzību dumpoties, lai apliecinātu sevi. Viņiem ir pašiem savas domas, tomēr viņi labprāt pieņem arī vecāku padomu un palīdzību. Izejot patstāvīgā dzīvē, viņus nekavē citu aprobežotie uzskati. Viņiem ir iekšējs kompass, kas palīdz patstāvīgi pieņemt lēmumus”* (Grejs, 2001, 24). Mūsdienās bērni ir citādi, un viņus nevar audzināt pēc tradicionālām metodēm, kurās tik ierasti paņēmienu ir sodīšana, personības pakļaušana un ierobežošana. Tie tikai

izraisa bērna pretestību un liek viņam dumpoties, jo sodīšanas draudi padara vecākus par ienaidniekiem nevis par atbalstu, pie kā meklēt palīdzību.

Bērnām ir nepieciešami strikti priekšstati par labo un ļauno, lai izprastu savas rīcības iespējamās sekas un ka par tām pašam būs jāatbild. *“Ja tas nav iemācīts, sākas nedrošība (nav jēgas par pienākumu), kurai pieaugot, bērnos vairojas vēlme kontrolēt, ietekmēt pasauli (līdz varmācībai). Bērni tad liek sevi lietu (un pasaules) centrā, ir egocentriski un pat nenojauš, ko vēlas pārējie”* (Karpova, 2006, 278). Bērna audzināšanu ģimenē pozitīvi ietekmē ne tikai abu vecāku emocionāli siltās, mīlestības un cieņas pilnās attiecības pret bērnu, bet arī vecāku noteiktās, bet viņam saprotamās, vecumposmam atbilstošās un respektējamās robežas. J. Ū.Roge (2008) atzīmē, ka robežas sniedz bērnam drošību un pašlūgumu. Tās ir nepieciešamas ne tikai bērniem, bet arī pieaugušajiem – visiem tiem, kuri iesaistīti pedagoģiskajā procesā. *“Tas, kurš nenosprauž robežas, padara sevi par rīcībnespējīgu, par pakalpīgu vergu; bērni tādu neklausā un neciena”* (Roge, 2008, 6). Robežu nospraušana ir bērnu un pieaugušo savstarpējo attiecību – tiesību un pienākumu, noteikumu un kārtības abpusēja cienīšana un ievērošana.

Demokrātiskās attiecības, kurās vecāki ir autoritāte un bērniem atdarināšanas cienīgs paraugs, ir svarīgākais veiksmīgas socializācijas nosacījums. Tomēr ne visās ģimenēs tā norit pietiekami optimāli. Vecāku pārāk stingrais/autoritārais vai pretēji – liberālais/visatļaujošais audzināšanas stils jau kopš mazotnes ievirza bērna socializāciju neveiksmīgā virzienā, kuru var raksturot kā sociālo dezadaptāciju (Vikmane, 2009). Mainot ierasto sociālo vidi (ģimene) uz jaunu sociālo vidi (pirmsskolas izglītības iestāde, skola), bērnam ir ne tikai grūti izprast tajā pastāvošās robežas, savstarpējo attiecību (skolēni, skolotāji) kārtību, bet arī pašam sevi un savu rīcību. Bērna primārās socializācijas ģimenē sasniegtais rezultāts, ienākot jaunajā sociālajā vidē, atspoguļo, no vienas puses, vecāku audzināšanas stila un ģimenē pastāvošo robežu savstarpējo mijietekmi, bet, no otras puses, bērna personības rakstura iezīmes un turpmākās attīstības tendences (skat. 1.tabulu).

Bērnu audzināšana ģimenē ir abu vecāku – tēva un mātes pienākums un atbildība. Sabiedrībā visai cieši iesakņojies līdzšinējais stereotips par māti kā galveno vai pat vienīgo audzinātāju mainās. Vecāku fenomens ir integrālais divu personību (tēvs, māte) psiholoģiskais apvienojums kā vērtību sistēmas, nostādņu un gaidu, atbildības un ģimenes audzināšanas stila kopējā savdabība un katras personības – tēva un mātes – individuālās jūtas, attieksmes, pozīcijas un lomas realizācijas veids.

1.tab. **Vecāku audzināšanas stila ietekme uz bērna personības veidošanos**  
**Table 1 Influence of parenting style on the development of child's personality**

<b>Vecāku audzināšanas stils un robežas</b>	<b>Vecāku un bērna raksturojums</b>
<p><b>Demokrātiskais – autoritatīvais stils:</b>                      ģimenē noteiktās robežas ir skaidras, bērnam un pieaugušajiem abpusēji saprotamas un izpildāmas, bet nav sastingušas laika ziņā – bērnam augot, var saprātīgi paplašināties</p>	<p>Vecāki ir mīloši un saprotoši, ciena un uzklausa bērnu, respektē viņa viedokli un nebaidās uzslavēt. Kļūdas gadījumā nesoda, nekaunina, neizsmej un nepazemo bērnu, bet noskaidro situāciju un izskaidro bērnam tās sekas, saglabājot nepiekāpību iepriekš nosprausto robežu ievērošanā. Vecāki nebaidās no situācijām, kurās bērns vēlas pārbaudīt noteikto robežu “rāmjus” vai izrāda savas negatīvās emocijas, bet saglabā savas noteicošās pozīcijas un, nepieciešamības gadījumā, meklē un atrod saprātīgus kompromisus.</p> <p>Bērns ir dzīvespriecīgs, aktīvs un drošs, iniciatīvas bagāts un radošs, draudzīgi noskaņots, labestīgs, atvērts un empātisks, bet arī nebaidās izteikt un pamatot savu viedokli. Viņam veidojas pozitīvs <i>Es</i> tēls, attīstās uzvedības pašregulācijas spējas, kā arī citu cilvēku (bērnu, pieaugušo) vajadzību izpratne un vēlme palīdzēt. Sadarbojoties grupā, viegli un elastīgi pieņem uzticēto sociālo lomu, prot sadarboties, uzklausa citu domas, neuzspiež pārējiem savus viedokļus vai vēlmes, tomēr apliecina arī paļaušanos uz saviem spēkiem un stipru gribu.</p>
<p><b>Autoritārais – valdonīgais stils:</b>                      robežas bērnam ir pārāk ciešas, vecāku prasības bērnam ir pārāk augstas, grūti izpildāmas, bet vecāki valdonīgi pieturas pie to ievērošanas</p>	<p>Vecāki valdonīgi ierobežo bērna tiesības uz brīvību, pieprasa bezierunu paklausību, nedod izvēles iespējas, par katru cenu cenšas demonstrēt savu varu un pārākumu, neizskaidro bērnam savu prasību jēgu, pieļauj visu veidu sodus, neslavē bērnu, izrāda nosacījumu mīlestību, kā arī necieņu pret bērna vajadzībām, interesēm, ignorē viņa sasniegumus, drīzāk atrod iemeslu izteikt kritiku (arī publisku), mīl moralizēt u.c.</p> <p>Bērns, no vienas puses, ir nepatstāvīgs, baidās izteikt savas domas, neiesaistās radošās diskusijās, neizrāda iniciatīvu, neizjūt patiesu emocionālo tuvību ar vecākiem. No otras puses, ir viegli uzbudināms, ērcīgs un neapmierināts ar citiem, ir tendēts uz opozīciju un konfliktiem, agresīvi un nekritiski aizstāv savu viedokli, attiecībās ar vājākiem vai jaunākiem vienaudžiem pauž savu vecāku valdonīgos uzskatus, atkārto viņu pielietotās frāzes, pazemo izrādot necieņu, pielietojot fizisku, verbālu un /vai emocionālu vardarbību.</p>
<p><b>Liberālais – visatļautības stils:</b>                      robežas abpusēji ir neskaidras, izplūdušas, vecāku un bērnu attiecībās valda neprognozējamība, pat haoss</p>	<p>Vecāki neprot vai baidās izvirzīt bērnam skaidras robežas. Nesavtīgas, nekritiskas mīlestības apliecinājumi mijas ar pilnīgu vienaldzību, uzmanības un iejūtības trūkumu. Parasti izdabā bērnam un padevīgi izpilda visas viņa prasības, bet, no citiem cilvēkiem saņemto sūdzību gadījumā par bērna nepiedienīgu rīcību vai visatļautības pilno uzvedību, krīt izmisumā un reaģē ļoti asi – rupji izsmej bērnu, pat fiziski soda.</p> <p>Bērns aug impulsīvs, nepaklausīgs un agresīvs, neievēro sabiedrībā pieņemtās uzvedības normas, viņam nav izveidojusies paškontrolē un pašdisciplīna, atbildības izjūta, empātija un cieņa pret citiem cilvēkiem, taču var būt arī nedrošs, nepārlicināts par sevi, neuzņēmīgs un bailīgs, pat raudulīgs.</p>

Vecāku fenomens ietver sevī kognitīvo, emocionālo un rīcības komponentes. Kognitīvā komponente ir radniecisko saišu ar bērniem apziņa, priekšstats par sevi kā tēvu vai māti, domas par vecāka ideālu, priekšstats par savu dzīvesbiedru kā bērna otro vecāku, zināšanas par vecāku funkcijām un bērna tēlu. Emocionālā komponente ir sevis kā tēva vai mātes subjektīva uztvere, jūtas un attieksme pret bērnu un savu dzīvesbiedru kā bērna otro vecāku. Rīcības komponente ir prasmes un iemaņas, konkrēta rīcība, kas virzīta uz bērna aprūpi, materiālo nodrošinājumu, socializēšanu, abu vecāku savstarpējās attiecības kā ģimenes dzīves organizēšana (Oвчарова, 2006). Diemžēl, ne vienmēr bērns aug divu vecāku ģimenē. Augot viena vecāka ģimenē, bērns bieži vien mācās ar visu tikt galā pats. Ja ģimenē nav tēva, “*māte uzņemas abas funkcijas (vismaz par 90 %); arī bērns pārņem tēva funkcijas (vismaz par 10 %)*” (Karpova, 2006, 278). Svarīgi izprast, ka māte nekādi nevar būt sieviete un vīrietis vai sieva un vīrs vienā personā, (un arī otrādi: tēvs nevar pilnībā aizstāt mātes funkcijas) tāpēc vīra (sievass) un tēva (mātes) loma bērnu socializācijā ģimenē ir neaizvietoājama un nav pārvērtējama.

Pozitīvas audzināšanas nodrošināšanai ģimenē vecākiem ir jāievēro vairāki principi: uz klausīt savu bērnu, nodarbināt nevis izklaidēt viņu, veltīt savu laiku un mīlestību, mācīt darboties un pagaidīt nevis acumirkli izpildīt visas sava lolojuma iegribas (Herzka, 1989; Rigby, 2006). Tradicionālo “audzināšanas” metožu (visgudra pamācīšana, kritizēšana, prasību izvirzīšana, sodīšana: fiziska ietekmēšana, iespēju atņemšana, atraidīšana, kā arī manipulēšana) vietā iesaka labāk lietot mūsdienīgākas audzināšanas metodes (paust bērnam savu mīlestību, uz klausīt un ieklausīties, cienīt viņa izjūtas, intereses un vajadzības, atdalīt bērna rīcību no paša bērna, ieņemt viņa pozīciju un atcerēties arī sevi bērnībā, kā arī saprast, ka bērns tikai mācās dzīvot, tāpēc nav jābaidās sadalīt savu un bērna atbildību, saskatīt viņā labo, biežāk uzslavēt un atzīt tā unikalitāti u.c.) (Mayer & Schulte, 2007; Светлова, 2013).

Kādi audzināšanas principi un metodes tiek īstenoti praksē? Ar kādām grūtībām vecāki sastopas bērna audzināšanas procesā? Lai izprastu bērnu socializācijas grūtību tendences mūsdienu audzināšanas procesā un spētu tās mazināt vai novērst, ir jāiepazīstas ar pirmsskolas pedagogu kā zinošu ekspertu, vecāku padomdevēju, viedokļiem.

## **Rezultāti un to interpretācija** *Results and Interpretation*

Socializācijas procesa pamatuzdevums bērnībā ir palīdzēt bērnam augt un attīstīties bez izteiktām ģimenes drāmām normālā, psiholoģiski drošā, saprotošā un atbalstošā vidē. Vecāku nozīme ģimenē, apzinoties bērna personības izaugsmes vajadzības, spēt nodrošināt tādu vidi, kas audzina, un garantēt cieņpilnas savstarpējās attiecības un konstruktīvu sadarbību ikdienas sadzīves un

mācību grūtību pārvarēšanā, mērķtiecīgi un iejūtīgi koriģējot nevēlamās bērna rakstura īpašības un uzvedības izpausmes. Tieši bērna socializācijas procesā arī paši vecāki apgūst audzināšanas prasmes un iegūst vecākiem tik nepieciešamo pedagoģisko kompetenci. Tas ir sarežģīts un pretrunīgs process, kas ir, piepildīts ar patiesu un apzinātu vecāku mīlestību, un vienlaicīgi to var raksturot arī pieaugušo nespēja kontrolēt un līdzsvarot mīlestības izpausmes, to intensitāti un patieso iedarbību, bieži vien radot bērna dzīvē nepārvaramus šķēršļus un izaicinājumus, kas nostiprina bērna uzvedībā dominējošas negatīvas reakcijas un attieksmes. Autoritāri valdonīgajās un liberālās visatļautības ģimenēs bieži rodas sociālie mijiedarbības modeļi, kas apgrūtina bērna un vecāku saprašanos, ievieš trauksmi un haosu savstarpējās attiecībās, sakāpina negatīvās emocijas un pārdzīvojumus, atstāj vilšanos un piekāpšanos, nostiprinot negatīvo audzināšanas tendenču iedarbības spēku.

Intervijās tika iesaistītas 42 pirmsskolas pedagoģes no Latvijas dažādu reģionu pirmsskolas izglītības iestādēm. Apkopot intervijās izteiktos pirmsskolas pedagogu ikdienas vērojumus un viņu refleksijas par bērna un vecāku mijiedarbību ģimenēs, var konstatēt, ka katrā pirmsskolas audzināšanas iestādē var sastapties ar uzskatāmiem bērnu nevēlamas uzvedības piemēriem, kas atspoguļo vecāku neadekvātas attieksmes un audzināšanas stila un paradumu nekompetenci. Pētījumā iesaistīto praktizējošo pirmsskolas izglītības skolotāju raksturotās 42 situācijas apliecina bērna audzināšanas grūtību tendences ģimenē un pirmsskolas iestādes vidē: vecāku zināšanu trūkumu un nespēju atbilstoši bērna attīstības vajadzībām izvairīties un nodrošināt konsekventas audzināšanas prasības bērna socializācijas sekmēšanai.

Mūsdienu ģimenēs, kā liecina ekspertu (pirmsskolas pedagogu) atbildes, vecāku un bērna savstarpējās attiecībās visbiežāk izpaužas liberālais – visatļautības stils ar neskaidrām, nenoteiktām jeb izplūdušām robežām. Augot šādā vidē, bērns ļoti ātri iemācās manipulēt ar saviem vecākiem un komandēt tos, bet vecāki padevīgi pakļaujas savam mīlulim un izpilda visas viņa iegribas. Piemēram, bērns nevēlas iet mājās, bet mamma sēd un lūdzas viņu. Bērns tomēr nav pierunājams un liek mammai braukt uz veikalu pēc saldumiem. Tikai tad, kad mamma ierodas ar nopirktajām konfektēm, bērns ir ar mieru pārtraukt rotaļāšanos un doties mājās. Līdzīga situācija: “*Vecāks lūdzas bērnam, ka jāiet mājās, un sāk piedāvāt dažādus labumus, bet bērns uz to nereagē.*” Bērna vara pār saviem vecākiem spilgti izpaužas arī šādā aprakstā: “*Vakarā mamma atnāk pakaļ savam bērnam, bet viņš atsakās doties mājās, kamēr mamma nav apsolījusi, ka iebruks veikalā un nopirks jaunu mašīnu. To visu bērns panāk ar raudāšanu, kliegšanu un histēriju, bet mamma ļoti ātri piekāpjas. Panācis savu, bērns ar smaidu dodas uz ģērbtuvi.*” Vai arī šāds piemērs: “*Puika nerespektē ne mammu, ne tēti. Izvirza tikai savus noteikumus un prasības.*” Raksturojot šā bērna uzvedību pirmsskolas vidē, skolotājas norāda, ka grupā viņš uzvedas skaļi, neievēro iekšējās kārtības

noteikumus, nevēlas iesaistīties rotaļnodarbībās un neklausā skolotājas, vienlaikus dusmojas, ja citi neizpilda katru viņa iegribu.

Bērna socializāciju un personības attīstību nelabvēlīgi ietekmē arī autoritārais audzināšanas stils ar ļoti šaurām robežām. Saskarsmē ar bērnu vecāki gandrīz nepārtraukti izsaka aizrādījumus un aizliegumus (*“Nedrīkst”, “Nevar”, “Neaiztiec”* utt.), bet bērns uz tiem nereaģē, jo vairs nesaprot, ko drīkst un ko nedrīkst. Tas spilgti izpaužas saskarsmē ar skolotājiem – *“pilnīgi ignorē lūgumus, norādījumus un smaida, kad saprot, ka skolotājs sācis dusmoties, jo domā, ka tā būs spēle, un nu tik būs jautrība.”*

Pirmsskolas pedagogi uzrāda dažādas bērna audzināšanas un socializācijas grūtības ģimenēs, piemēram: vecāku atšķirīga attieksme pret saviem bērniem, fiziska ietekmēšana, nepietiekama aprūpe, izmantošana šķirtu vecāku attiecībās, nesakārtots dienas režīms bērnam, vecāku uzmanības un/vai tēva trūkums ģimenē, bērna lutināšana, pieaugušo nesaskaņota rīcība u.c. Līdzās jau pieminētajām uzvedības problēmām skolotājas ir novērojušas arī bērna norobežošanos no pārējiem, agresiju pret saviem vienaudžiem un pieaugušajiem, autoagresiju darot pāri pašam sev, socializācijas prasmju attīstības kavēšanos u.c. Vecākiem ir nepieciešamas zināšanas, spējas un prasmes būt par labiem vecākiem. Vecāku pedagoģiskās kompetences raksturojums apkopots 2. tabulā.

Apkopojot pirmsskolas skolotāju aprakstītās bērnu uzvedības problēmas pirmsskolas grupas vidē, pirmajā vietā ar 34 izvēlēm (80,95 %) ierindoja dažādas negatīvas rakstura īpašības, piemēram: niķošanās, histēriskums, viegla aizkaitināmība (kašķīgums), dusmu izpausmes, nepacietība, haotiskums, nespēja koncentrēties un padarīt uzdoto, intereses par saskarsmi un nodarbībām trūkums, miegainība, apātiskums. Bieži ir novērots (18 izvēles, 42,85 %) bērna emocionālais jūtīgums: raud par katru pieskārienu, neļauj pat paskatīties uz sevi, raudot meklē mierinājumu pie cita pieaugušā, jūtas atstumts, vientuļš, ir nomākts, bieži noslēdzas sevī, bailīgs, neuzticas citiem, bieži slimo.

Saskarsmē ar vienaudžiem un skolotājiem tipiskākās uzvedības problēmas ir nepaklausība – protesti un neiesaistīšanās ikdienas aktivitātēs (15 izvēles, 35,71 %). Bieži novērojama bērna nežēlība – vēlme darīt pāri citiem (iekniebt, pagrūst, pasmieties par cita nelaimi, šķirot bērnus – patīk/nepatīk u.c.), sist saviem vecākiem vai pat pielietot autoagresiju (22 izvēles, 52,38 %). Kāda respondente stāsta: *“Pret bērnu mājās pielietotā fiziskā vardarbība izpaužas zēna rīcībā grupā. Ja viņam kas nepatīk, vienmēr cenšas sist ne tikai bērniem, bet arī skolotājai.”* Vēl cita skolotāja norāda, ka bērns *“bieži plēš sev matus, spļauj uz grīdas, dara pāri citiem.”*

Ikdienas saskarsmē pirmsskolas iestādes grupā ne mazāk traucējoša ir bērna vēlēšanās pievērst sev uzmanību ar skaļu, traucējošu uzvedību, mantu bojāšanu vai mētāšanu pa gaisu, krišanu pie zemes un histērisku kliegšanu, pat melošanu, vainas novelšanu uz citiem (17 izvēles, 40,48 %).



2.tab. Vecāku pedagoģiskās kompetences raksturojums pirmsskolas pedagogu skatījumā  
(N=42)

Table 2 Characteristics of parental pedagogical competences in the point of pre-school teachers' view (N=42)

Kompetences struktūrelementi	Kompetenci raksturojošās pazīmes
Kognitīvā komponente	<ul style="list-style-type: none"> <li>-izprot bērna vajadzības un intereses</li> <li>-zina par bērna attīstības īpatnībām un vajadzībām katrā vecumposmā</li> <li>-izprot bērna dienas režīma nozīmi – rīts, diena, nakts</li> <li>-zina par pirmsskolas izglītības programmu, ko apgūst bērns</li> <li>-prot nošķirt pieaugušo problēmas no bērna</li> <li>-atpazīst pazīmes, kad bērns manipulē ar viņu, kad nē</li> <li>-piedomā, par ko runā, ko saka bērna klātbūtnē u.c.</li> </ul>
Emocionālā komponente	<ul style="list-style-type: none"> <li>-vecāki ir līdzvērtīgi partneri bērna audzināšanā</li> <li>-ir pārliecināti par sevi</li> <li>-ir pozitīva attieksme pret apkārt notiekošo</li> <li>-ir pacietīgi pret bērnu</li> <li>-izjūt beznosacījuma mīlestību u.c.</li> </ul>
Rīcības komponente	<ul style="list-style-type: none"> <li>-prot uzņemties atbildību par bērnu</li> <li>-seko bērna attīstībai, interesējas par sasniegumiem</li> <li>-prot atrast ar bērnu kopīgu valodu, atrod kompromisu</li> <li>-ir vienoti savās prasībās, vienādi reaģē uz bērna rīcību</li> <li>-bērnam tiek prasīts, uzklausīts viņa viedoklis</li> <li>-bērns tiek uzslavēts par labām īpašībām, prasmēm</li> <li>-prot novērst bērna uzmanību no nevēlamas rīcības</li> <li>-bieži konsultējas ar pedagogu par bērna attīstību, sadarbojas</li> <li>-palīdz attīstīt dažādas prasmes, sociālās iemaņas</li> <li>-prot risināt problēmas mierīgā veidā</li> <li>-sadarbojas ar skolotāju, ja ir radusies kāda problēma</li> <li>-dod iespēju apgūt jaunās tehnoloģijas</li> <li>-māca bērnam apgūt ētiskās un kultūras normas</li> <li>-rosina bērnu saprast nevēlamo uzvedību, izskaidrojot situāciju</li> <li>-runā ar bērnu mierīgā tonī bez balss pacelšanas</li> <li>-prot iziet no nepatīkamas situācijas ar bērnu sabiedriskās vietās</li> <li>-interesējas un lasa jaunāko literatūru par bērna attīstību</li> <li>-iesaistās kopā ar bērnu dažādu radošo darbu veikšanā</li> <li>-pavada laiku kopā ar bērnu, iesaistās dažādās nodarbībās</li> <li>-uztic bērnam izpildāmus pienākumus mājas dzīvē</li> <li>-vienmēr ir blakus bērnam, bet ļauj pašam tikt ar visu galā</li> <li>-neiesaista bērnu vecāku strīdos</li> <li>-ievēro konsekvenci un rāda pozitīvu piemēru, paraugu</li> <li>-izskaidro bērnam un paši ievēro robežu pārkāpšanas sekas</li> <li>-nepieļauj, ka bērns ar raudāšanu (bļāšanu) panāk savu</li> <li>-kopā ar bērnu apmeklē kultūras pasākumus</li> <li>-problēmu risināšanā tiek iesaistīti speciālisti u.c.</li> </ul>

Izvērtējot bērna negatīvās uzvedības izpausmes un personības īpašības kopumā, jāsecina, ka tās ir ģimenē radušās sociālās dezadaptācijas pazīmes, kas apgrūtina socializāciju pirmsskolas izglītības iestādē. Kā norāda respondentes, citi bērni izvairās un baidās no šāda bērna, bet arī viņam pašam ir grūti iejusties grupas vidē – nav izkoptas sociālās prasmes, nav pienākuma apziņas un atbildības izjūtas. Viņš nerespektē apkārtējos un dusmojas, ja kāds viņu nesaprot vai nepakļaujas viņa iegribām.

Novērtējot bērnu vecāku pedagoģisko kompetenci kopumā, pētījumā iesaistītie respondenti sniedz komentārus, ka tā ir gan pietiekama, gan vienlaicīgi arī nepietiekama, jo vecāki ir ļoti dažādi, katrs gadījums ir jāaplūko atsevišķi, ievērojot daudzus citus nosacījumus, un tāpēc izteikt vienu viedokli nav iespējams. Gandrīz visas respondentes (40 izteikumi no 42) uzsver, ka vecākiem un arī vecvecākiem noderētu konkrēti ieteikumi, kā rīkoties dažādās problēmsituācijās.

### **Secinājumi** *Conclusions*

1. Pētījumā iegūtie dati apliecina, ka bērna audzināšanu un socializāciju nelabvēlīgi ietekmē vecāku pedagoģiskās kompetences trūkums visu ģimenes locekļu savstarpējās attiecībās, kurās bieži dominē bērna visatļautība, bet pieaugušie jūtas pedagoģiski nevarīgi un pakļaujas itin visām bērna iegribām. Ģimenē apgūto lomu valdonīgais bērns cenšas turpināt saskarsmē ar vienaudžiem un skolotājiem pirmsskolas izglītības iestādē demonstratīvi skaļas uzvedības veidā neklausot pieaugušos, neievērojot iekšējās kārtības noteikumus, pazemojot citus bērnus, darot tiem pāri, cenšoties pievērst sev uzmanību un kļūt par situācijas noteicēju.
2. Arī pārāk stingras un, iespējams, pat vardarbīgas audzināšanas rezultātā, bērna uzvedībā pret apkārtējo sociālo un lietu vidi pirmsskolas izglītības iestādē izpaužas ģimenē apgūtie destruktīvie saskarsmes modeļi, kuros dominē vardarbīgas attiecības, tomēr šādas socializācijas rezultātā bērna uzvedībā parādās arī pilnīgi pretēji uzvedības modeļi: bailīgums, neuzņēmība, intereses trūkums un apātija pret apkārt notiekošo, nepatstāvība, noslēgšanās sevī, raudulība, slimīgums.
3. Kopš mazotnes bērna un vecāku sociālajā mijiedarbībā izveidotās negatīvās rakstura īpašības kopumā apgrūtina socializācijas procesu pirmsskolas izglītības iestādē un apliecina nepieciešamību pilnveidot vecāku pedagoģisko kompetenci: izpratni, zināšanas, attieksmi, prasmes un iemaņas bērna socializācijas aktuālajās jomās.
4. Pētījums neatklāj vecāku fenomena kognitīvās, emocionālās un rīcības komponentes to veselumā (pilnībā), tomēr daļēji atklāj: 1) vecāku zināšanas

- par vecāku funkcijām robežu noteikšanā/ievērošanā un subjektīvo izpratni par bērna tēlu; 2) emocionālu sevis kā tēva vai mātes uztveri, jūtas un attieksmi pret bērnu; 3) vecāku rīcības komponente apvieno sevī kognitīvo un emocionālo komponentes kā viņu rīcības motīvs.
5. Pirmsskolas izglītības skolotāju raksturotās 42 situācijas apliecina audzināšanas grūtību tendences ģimenē un pirmsskolas iestādes vidē bērna socializācijas procesā. Pētījumā iegūtie dati nepārprotami korelē ar vecāku audzināšanas stila un ģimenē abpusējo robežu mijattiecībām ar bērna personības izveidi un viņa sociālo attīstību.

### **Summary**

Theoretical studies confirm that child's activities together with adults, his/her contacts and closeness with family members within the pre-school age are the most important pre-conditions for his/her mental and emotional development as well as key factor for child's formation of emotional intelligence. Especially parental awareness and understanding of child's first attempts at self-sufficiency and independence, also parental ability to discern and to productively contribute to those attempts is a healthy basis for ensuring a successful socialization in the family, and process of formation of child's personality and self-esteem. In modern society parents treat their children by taking into consideration children desires, needs and individuality, which in turn leads to numerous upbringing difficulties and problems the young parents must face, but are not able to deal with and resolve. Empirical research data do not reveal the cognitive, emotional and action components of parent phenomenon as a whole, however, the data partially reveal: 1) parental knowledge about parenthood functions of setting and considering boundaries and subjective understanding of the child's image; 2) emotional self-perception of being a mother or a father, feelings and attitudes towards the child; 3) parental action component combines the cognitive and emotional components as their action motive. Pre-school education teachers described 42 the situations that confirm the existing trends of child's upbringing and socialization difficulties within the family and in the environment of pre-school. The research data clearly correlate with parenting style and the mutual boundary interaction in family with child's personality growth and his/her social development. Furthermore, it can be alleged that in formation of child's personality, parenting style in the family, parent educational values and upbringing expertise in resolving problems gain a very special relevance and significance.

Providing parents with the necessary professional pedagogical and psychological support in child's upbringing, parent awareness of child's needs at different stages of his/her development is raised, resulting in reduction of conflicts in the family and improving the mutual harmony, as well as reducing child's socialization difficulties in pre-school education phase.

**Literatūra**  
**References**

- Creswell, J. W. (2003). *Research desing: qualitative, quantitative, and mixed method approaches ed. 2*, USA: SAGE publication ltd.
- Doise, W. (1986). *Levels of explanation in social psychology*. Cambridge.
- Grejs, Dž. (2001). *Bērni ir no debesīm. Laimīga bērna audzināšanas principi*. Rīga: Jumava.
- Herzka, H. S. (1989). *Die Neue Kindheit. Dialogische Entwicklung – autoritātskritische Erziehung*. Basel: Schwabe & co.AG Verlag.
- Karpova, Ā. (2006). *Ģimenes psiholoģija*. Rīga: RaKa.
- Kļave, E. (2007). Kritiskā diskursa analīzes lietojums etnopolitisko diskursu izpētē. *LU raksti*, 714.sēj. Rīga.
- Mayer, S., & Schulte, D. (2007). *Die Zukunft der Familie*. Mayer-Schulte (Hrsg.). München: Wilhelm Fink Verlag.
- Reņģe, V., & Austers, I. (2004). Kvalitatīvās metodes sociālo priekšstatu pētījumos. *LU Raksti*. 682.sējums. Rīga, 29.- 37.lpp.
- Roge, J. Ū. (2008). *Bērniem nepieciešamas robežas*. Rīga: Jumava.
- Silverman, D. (2006). *Doing qualitative research*. Third Edition. University of Florida.
- Smith, J. A., Flower, P., & Larkin, M. (2009). *Interpretative Phenomenological Analysis: Theory, Method and Research*. Los Angeles: Sage.
- Špona, A., & Čehlova, Z. (2004). *Pētniecība pedagogijā*. Rīga: RaKa
- Vikmane, B. (2009). *Socializācija ģimenē*. Liepāja: LiePa.
- Очарова, Р. В. (2006). *Родительство как психологический феномен*. Москва: Московский психолого-социальный институт.
- Ригби, Дж. (2008). *Воспитанные дети в этом не слишком воспитанном мире*. Москва: София.
- Светлова, М. (2013). *Воспитание по новому*. СПб.: Весь.